

Özgürlük, Eşitlik ve Hoşgörüsüzlük

Alman ve Avrupa Liberal Toplumunda İslam

Kai Hafez

Freiheit, Gleichheit und Intoleranz: Der Islam in der liberalen Gesellschaft Deutschlands und Europas
© 2013 transcript Verlag, Bielefeld

GAV Perspektif Yayınları®, 2022
© Göç Araştırmaları Vakfı İktisadi İşletmesi
Sertifika No.: 43715

GAV PERSPEKTİF

Hacettepe Mah. Fener
Sk. No: 5 06230
Altındağ Ankara/Türkiye
+90 (312) 473 79 11
gavperspektif.com
bilgi@gavperspektif.com
siparis@gavperspektif.com

 @gavperspektif
 @gavperspektif

1. Baskı

Kasım 2022
Ankara

GAV Perspektif Yayınları -21

ISBN: 978-605-73877-9-0
Karton Kapak

Çeviren

İlknur Aka

Editör

M. Mustafa İyi

Kapak & Dizgi

Hafize Pala

Baskı

Sarıyıldız Ofset Ltd. Şti. • Sertifika No: 46685
İvrosan Ağaç İşleri Sanayi Sitesi 1358. Sk. No: 31 Ostım, Yenimahalle, Ankara

© Kitabın tüm yayın hakları GAV Perspektif Yayınları'na aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak sınırlı alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

Özgürlük, Eşitlik ve Hoşgörüsüzlük

Alman ve Avrupa Liberal
Toplumunda İslam

Kai Hafez

Çev. İlknur Aka

GAVPERSPEKTİF

Kai Hafez (Prof. Dr.), Siyaset Bilimcisi, Erfurt Üniversitesinde Uluslararası İletişim dersleri veriyor. Alman Doğu Bilimleri-Enstitüsü'nde hizmetleri olmuş ve Oxford Üniversitesinde misafir öğretim üyesi olarak görev yapmıştır.

İlknur Aka (Em. Alm. Okutmanı), hâlen TED Üniversitesinde yarı zamanlı öğretim görevlisi olarak Almanca dersleri veriyor. Ayrıca 1998'den beri Almancadan Türkçeye kitap çevirileri yapıyor.

İÇİNDEKİLER

BAŞLARKEN: TÜRKÇE ÇEVİRİYE ÖNSÖZ	VII
GİRİŞ LİBERAL TOPLUM: DR. JEKYLL VE MR. HYDE?	1
LİBERAL DEMOKRASİYİ YENİLEMEK	6
KİTAP HAKKINDA	8
I. SİYASET / HUKUK	15
1. HUKUK	
Seküler Hukuk Devletinde Müslümanlar ve Etkili Hak Eşitliği Sorunu	18
2. DEVLET	
Devletin İslam Politikasındaki İkirciklikler	54
3. PARLAMENTOLAR, PARTİLER, HAREKETLER	
"Katılım Olmadan Temsil" veya Demokraside Hegemonya Problemi	73
4. SİYASİ KÜLTÜR	
Müslümanlardaki Sistem Bağlılığı	96
II. TOPLUM	109
1. BURJUVAZİ ÇOĞUNLUĞU	
Salon İslamofobisinden Toplumsal Sistem Kırılmasına	112
2. MÜSLÜMAN AZINLIK	
Gerekli Entegrasyon ve Tanınmaya-Muktedir Ayırışma	175
3. ARASÖZ: "RAHATLIĞIN SONU"	
Orta Sınıf Krizi ve Kültürel-Fark Temelli Sosyal Darwincilik	209
III. MEDYA	223
1. KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARI	
Aydınlatılmış İslamofobi ve Toplumsal İletişim Etiği	225
2. SOSYAL MEDYA	
Yeni Kamusal Alanın Sanal Haçlı Şövalyeleri	254
IV. BİLİM / EĞİTİM	269
1. BİLİM VE ENTELEKTÜELCİLİK	
Sahnedeki Bilgi Toplumunun Liberallikten Uzaklaşması	271

1. OKUL	
İslam'ı (Ürkekçe) Tanıma Pedagojisi	285
V. KİLİSE	311
GÖNÜLSÜZ ARACI	311
ÖZET VE SONUÇ DİYALOG YOLUYLA BAĞ KURMA	
AVRUPA'DA İLETİŞİMSEL DAYANIŞMA VE LİBERAL TOPLUMUN	
YENİDEN KEŞFİ	325
NOTLAR	355
KAYNAKÇA	361

BAŞLARKEN

TÜRKÇE ÇEVİRİYE ÖNSÖZ

Bundan birkaç yıl önce, Almanya ve Avrupa'daki İslam'ın ve Müslümanların siyasi ve toplumsal konumlarına ilişkin bu kapsamlı bilançoyu kaleme aldığım da, dünya bugüne göre biraz daha farklı görünüyordu. Bunu söylerken, aslında şu an dünyada tüm ülkeleri sarsan ve küreselleşme için hem bir meydan okuma hem de bir fırsat oluşturan Koronavirüs pandemisini kastetmiyorum. Benim için çok daha önemli olan, o zamandan beri yavaşça gelişen çeşitli siyasi kırılmalar. Demokrasi, bütün dünyada büyük baskı altında; dini-fundamentalist kuvvetlerce tehdit edildiği gibi seküler otokratlar ve sağcı-popülist politikacılar tarafından da sarsılmakta. Demokrasinin içinin boşaltılması tehlikesi, bugün dünyanın her yerinde, Asya'da, ama aynı zamanda Avrupa, ABD ve Latin Amerika'da da tehlike arz etmektedir. Bu krizin şekilleri dışarıdan ülkeden ülkeye belki farklılık gösterebilir, ancak derinde yatan nedenler hemen hemen aynıdır. Bu tehdidin altındaki tüm devletlerde, ister zengin endüstri ülkesi isterse gelişmekte olan ülke olsun, ırkçılık ve aynı zamanda etnik ve dini hoşgörüsüzlük iyice yayılmıştır ve modern demokrasilerin istikrarını tehlikeye düşürmektedir. Bir grup insanın diğer bir gruba karşı kışkırtıldığı yerde –sorumsuz politikacılar ve genelde de kitle iletişim araçları ve “sosyal medya” aracılığıyla– siyasi kutuplaşma öyle tırmanır ki artık demokratik sistem kendi prensipleri –seçme-seçilme, toplanma ve fikir-özgürlüğü hakları– ile birlikte yolda kalır. Bu satırları ABD'deki başkanlık seçimlerinden birkaç gün önce yazıyorum – bütün dünyada, Donald Trump'un seçimleri kazanamaması durumunda, bir darbe belki de bir iç savaş çıkabileceği korkusunun yaşandığı günlerde. Fakat demokrasi konusundaki endişeyi, ABD ile sınırlamamız gerektiğini düşünüyorum ve bu nedenle de, şim-

diye kadar Almancası ve İngilizcesi piyasada olan kitabın artık Türkçe olarak da yayımlanacağından mutluyum. Konu, dünyada barışın ve demokrasinin korunması olduğunda, Türkiye, bana göre önemli bir ülke.

Daha kitabımın Almanya’da yayımlanması sırasında, yeni bir oluşum öngörmüştüm ve bu tahminim siyaseten gerçekten hayata geçti. O zamanlar İslam meselesi konusunda, “sistem ile toplum arasındaki endişe verici kırılmadan” söz etmiştim. Almanya ve birçok diğer Avrupa ülkesi, siyasi sistemlerinde düzenlemelerini giderek daha fazla en büyük göçmen grubu olarak Müslümanlara göre ayarlarken ve –örneğin Fransa hariç– okullarda İslam dersine izin verirken, İslam’ın kültürel olarak Avrupa’ya aitliğini vurgularken ve önde gelen politikacılar aynı zamanda da partiler İslam düşmanlığına karşı duruşlarını sergilerken, Avrupa halklarının geniş kesiminde çok farklı bir manzara dikkat çekiyor. İslam’ın “gaddar”, “geri kafalı” ve “kadın düşmanı” olarak görüldüğü geleneksel düşman imgelelerin, Batı, Güney, Kuzey ve Doğu Avrupa halklarının kültürel zihinlerinin ve genel olarak kültürlerinin derinliklerine işlediği anlaşılıyor. Gerçi kamuoyu araştırmaları insanların yaklaşık yarısının, İslam’ı her koşulda kabul ettiğini ve hatta saydığını ortaya koymuştur; ancak diğer yarısı onu genelde şiddetle reddetmektedir. Bu nedenle kitabımda bu oluşumun; cinsiyeti, rengi ve dini ne olursa olsun tüm insanlara paydaş olma güvencesi veren Avrupa liberal demokrasisini, Müslümanları ve İslam’ı bir kenara iten hegemonyacı demokrasilere ve hatta diktatörlüklere dönüştürmek isteyen sağcı popülistler ve faşistlerin işine yaracağına karşı uyarıyorum. Bu arada ırkçılığa ve şiddete karşı kurulmuş küresel “Black Lives Matter” hareketi de, Avrupa’nın gerçi dünyadaki en iyi politik sistemleri yarattığını fakat ırkçılıkla hâlâ baş edemediğini açıkça ortaya koymaktadır. İslam düşmanlığı, modern ırkçılığın Batılı biçimlerinden biridir; İslamcı aşırı fanatizm ile kuşkusuz eş değerdir ve demokrasi için de aynı derecede tehlikelidir.

Her ne kadar, 2020 yılında kültür çatışmaları ve sonuçları konusunda uyarıda bulunmuş olsam da, yine de Türk okurlarına yine de betimlemelerimdeki nüanslara önem vermeleri gerektiği çağrısında bulunmak istiyorum. Zira dünya sadece “siyah” veya “beyaz” değildir; Almanya ve Avrupa bütünüyle “İslam düşmanı” da değildir. Olaylar gerçekten çok daha karmaşık. Bugün bizler, barışçıl birlikte yaşam, kültürel tanıma, siyasi ve de sosyal entegrasyon için mücadele eden güçler olarak, uluslararası şekilde el ele vermek ve küresel istikrarı sağlayacak bir diyalogu beraberce kurmak mecburiyetindeyiz. Özellikle Almanya ve Türkiye, Avrupa’da hâkim iki devlet, bu bağlamda iyi örnek oluşturarak ön saflarda yer almak ve birbi-

riyle mücadele etmek yerine özel tarihsel ilişkilerini sağlamlaştırmak durumundadır. Avrupa Birliği'nde bugün 25 ila 30 milyon arası Müslüman yaşıyor ve bu, nüfusun yaklaşık yüzde 5'i anlamına geliyor. Müslümanlar burada en büyük dini azınlık. Dolayısıyla İslam çoktandır Avrupa'nın önemli bir parçası olmuş durumda; tıpkı Batının her daim Doğu ve İslam kültürünün önemli bir parçası olması gibi. Daha fazla karşılıklı anlayış ve üretken bir ortaklık; daha az kültür çatışması ve daha az siyasi aşırıcılık: Ortak geleceğimiz için en içten dileğim bu.

Erfurt, 21 Ağustos 2022

Prof. Dr. Kai Hafez

GİRİŞ

LİBERAL TOPLUM: DR. JEKYLL VE MR. HYDE?

Soğuk savaş sona erdiğinde çağdaş düşünürlerin birçoğu liberal demokrasinin zafer kazandığına inanıyordu. Bireysel özgürlüğün ve demokratik prensibin, tarihte hiç benzeri olmayan bir kaynaşmayla ortaya çıkardığı sistem kendini kabul ettirmişti ve tüm dünyada siyasi ve toplumsal ilerlemeye örnek gösteriliyordu. Öyle ki tüm siyasi sistemlerin en iyisi olarak bilinen liberal demokrasi bağlamında artık “tarihin sonu” gibi kurgular yapılıyordu (Fukuyama 1992). Gerçekten de 20. yüzyılda yaşanmış o korkunç savaşlar ve yıkım dolu deneyimlerden sonra asıl medeni gelişmenin ancak daha insanca bir toplum yönünde olabileceği izlenimi uyanmıştı. Bugün de, Berlin duvarının yıkılmasından 20 yıl sonra, hâlâ, demokratik ve liberal topluma rakip, ciddiye alınabilecek siyasi idealler yok – Arap Devrimleri, Avrupâdaki anlayışın dünya çapında ne kadar yayıldığını gösteren görülür işaretlerdi sadece.

Ama bununla beraber liberal siyaset ve toplum modellerinde krizler de artmaktadır Bu bağlamda, sadece demokrasinin anayurdu olan Kuzey Amerika ve Avrupa, ekonomik anlamda kötüye gidişler ve dünya çapında kaybettikleri itibarları için mücadele vermekle kalmamış, liberal toplum anlayışına karşı kuşku da gelişmiştir. 2001’deki terör saldırılarına yönelik Amerika Birleşik Devletleri’nin ve müttefiklerinin giriştiği savaşı reaksiyonlardan sonra demokrasi, dış politikada inandırıcılığını yitirmiştir. Birkaç bin terör kurbanına karşılık Afganistan ve Irak yüzbinlerce savaş kurbanı vermiştir. Bu, adalet yerine intikam demektir: Demokratik siyasi sistem dışı doğru savaşıcı davranmış ve George W. Bush hükümetinin savaş yalanları, görünüşte demokratik siyasi sistemlerin gerçekte ne kadar manipüle edilebilir ve ne kadar az katılımcı olduğunu kanıtlamıştı (K. Hafez 2009, S. 193ff.).

Buna ek olarak, Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa'nın içinde liberal anayasadaki temel değerlerin tehlikeye düştüğü gerçeği fazla dikkate alınmamıştı. “Guantánamo”, liberal temel hakların, terörle mücadele sürecinde Amerikan hukuk gelenekleri içerisinde nasıl sarsıldığının en bilinen işaretidir. Dahası da var: Global komünizmin devri kapandıktan sonra yeni bir düşman içeride keşfedilmişti: Göçmenler, özellikle de İslam ve Müslümanlar. Göç, genelde kültürel ve sosyal anlamda şartlanmış savunma tepkileriyle karşılaşsa da, Müslümanlar tamamen kendine özgü bir grup olarak değerlendirilir çünkü onlar sadece sosyal anlamda entegre edilmesi zor insanlar olarak değil, aynı zamanda da dış düşman İslamcı terörizmin “5. kolu” olarak görülmektedir.

Bu anlamda Avrupa'daki İslam'ın durumu daha da zor. 700 milyon Avrupa nüfusunun içinde yaşayan neredeyse 50 milyon Müslüman, toplam nüfusun yaklaşık yüzde 7'sini oluşturduğundan giderek daha göze çarpan bir azınlık oluyor. Çoğunluk ve azınlık arasındaki gerginlikler artmakta: Salman Rushdie hadisesi, cami inşaatlarıyla ilgili ihtilaflar, baş örtüsü tartışmaları, karikatür tartışmaları, kamuoyu araştırmalarının Avrupalıların büyük bir kesiminde ortaya koyduğu İslam-düşmanlığı, Almanya ve Norveç'te İslam düşmanlığı kaynaklı cinayetlerle Müslümanlara karşı artan şiddetin zirve yapması örnek gösterilebilir. Tüm Avrupa'da yayılan sağ popülist partiler, potansiyel “düşman imgesi İslam'ı” hemen fark etti .

Paradoks belki ama gerçek şu: Genelde ırkçı ‘dünya görüşlerine’ ve antisemitizm gibi spesifik yabancı -düşmanlıklarına Avrupa tarihine sürülmüş bir leke olarak bakılırken, İslamofobi bugüne kadar hiç görülmemiş bir kabul kazanmıştır. Belki Batı en iyi politik sistemleri yaratmış olabilir, ama toplumsal ırkçılık sorununu çözmemiştir. İnsan hakları ve hukuki eşitlik ‘cilasının’ altında kültürler-arası kavgalar, bölgesel çatışmalar, kültürel ve dini hoşgörüsüzlük cirit atıyor. Sol eğilimli Alman dergisi “Der Freitag” 2009'da İslam korkusu “Batı kültürünün hoşgörü sınavı mı?” diye manşet atmıştı.¹ Liberal toplum, Dr. Jekyll ve Mr. Hyde gibi mi acaba: İlk bakışta onurlu ve cömert, ama özünde barbarca?

Liberal demokrasi ve liberal toplum anlayışı, kökeni Kuzey Amerika olmakla birlikte dünyanın birçok bölgesine, Latin Amerika, Asya ve Afrika'ya da yayılmıştır. Ancak bu kitabın ağırlıklı olarak Avrupa'ya odaklanmasının bir nedeni var. Dünya Ekonomik Forumu'nun yaptığı bir araştırma, kültürel uyumsuzluğun, bir tür “Medeniyetler Çatışması-nın”, Avrupa değer yargılarında en sert biçimde seyrettiğini, diğer yan-

dan Batı-İslam ilişkilerinin iyileştirilmesi yönünde bir eğilimin, Avrupa'da hemen hiç görülmediğini ortaya koymuştur –en azından Amerika Birleşik Devletleri ya da İslam dünyasındakinden daha az. İyileştirilmiş ilişkiler Avrupa milletlerinin çarpıcı bir çoğunluğu tarafından sanki bir tehlike, Avrupa'nın kültürel kimliğine, ekonomik ve güvenlik politikası açısından bütünlüğüne tehdit olarak algılanmaktadır (World Economic Forum 2008, S. 24f.). Her ne kadar asıl jeopolitik çatışma hattı son on yıldır Yakın ve Orta Doğu devletleri ile ABD arasında geçtiyse de belli ki kısa vadeli siyasi çıkar çatışmalarıyla siyasi ve toplumsal sistemlerdeki uzun vadeli gelişmeler arasında kesin bir ayrım yapmak gerekiyor. Betimlemelerimizin ileriki safhalarında Avrupa liberal-demokratik siyasi sisteminin, Müslümanların entegrasyonu ve tanınması konusunda belki ABD'dekinden çok daha iyi işlediğini göreceğiz. Ancak “göç toplumu” olarak bilinen ABD'de en azından dini özgürlük bağlamında, Avrupa'ya göre daha liberal sayılabilecek çokkültürlü bir değerler örgüsü yapılandırılmıştır. Peki, ulusal-kültürel olarak şekillendirilmiş Avrupa toplumu klasik Şark-Garp karşıtlığını bir gün aşabilecek mi?

İslam düşmanlığı bağlamındaki olumsuz gelişmeler kamuoyunda nadiren tartışılrsa da bu olumsuzluklar hiçbir zaman yok sayılmamıştı. O dönemlerde Birleşmiş Milletler genel sekreteri olan Kofi Annan, Amnesty International, Federal Almanya'nın eski ve yeni birçok cumhurbaşkanı ve Avrupa'nın farklı ülkelerinden birçok politikacı yayılan İslamofobi konusunda uyarmıştı (bkz. Bölüm I.2). Almanya'daki Yahudiler Merkez Kurulu'nun eski başkanı Ignatz Bubis dahi, daha 21. yüzyıla geçerken, Avrupa'daki bugünkü İslam imgesiyle geçmişteki Yahudi imgeleri arasındaki paralelliklere işaret etmişti (Bölüm II.1). Fakat Yahudileri neredeyse tamamen yok etmiş bir ülkede yaşayan dönemin Yahudiler temsilcisinin yaptığı kaygı verici uyarılara kamuoyu neredeyse hiç kulak asmamıştı. O zamandan beri İslam düşmanlığı Avrupa'da azalmadı, tersine arttı. Radikal İslam karşıtları ve düşmanları büyüyen bu kamuoyundan çok memnunar. Piyasalarda en çok satılanlar listesine giren kitaplar üretiyorlar ve medyada devamlı boy gösteriyorlar. İslamofobi özellikle internetle de yepyeni bir dünyaya açıldı; diğer medya ortamlarında İslam düşmanlığı ve İslam ile Müslümanların bir kalemde reddedilişi nispeten daha kamufle bir dille ifade edilirken, internette bu konuların artık alenen konuşulduğu, bir zamanlar sadece “kulüplerdeki masa sohbetlerinde” konuşulanların rahatça paylaşıldığı bir platform yaratıldı. Evet, İslam'a karşı önyargılar bu tür “salonları” terk etmiş, bilgi toplumunun dijital ana damarlarına yayılmıştır.

Bilim çevresinden de tepkiler pek fazla gecikmedi. Daha 1990'lı yıllarda batı medyasında İslam imgesine yeni görünüm kazandırılmaya başlandı, 2001'deki saldırılardan sonra da "kamuoyu" araştırmalarına büyük yatırımlar yapıldı. Tanımlanmasındaki zorluğa rağmen, "İslam düşmanlığı" ve "İslamofobi" kavramları zihinlere yerleşti (bkz. Esposito/Kalin 2011; Geissler 2003; F. Hafez 2010; Bühl 2010; Schneider 2010b; Sokolowsky 2009; Hippler/ Lueg 1993; Deltombe 2005; K. Hafez 1997a; Benz 2009; Bunzl/Hafez 2009). Fakat Avrupa'daki İslam düşmanlığının nedenleri çeşitlilik gösteriyor. Bu da ancak, olumsuzluklarla birlikte olumlu gelişmeler yan yana değerlendirildiğinde anlaşılıyor. Avrupa'da camiler yaptırılıyor, okullarda İslam, din dersi olarak öğretim programlarına yerleştiriliyor, Avrupa mahkemeleri resmî alanda dini simgelere eşit haklar verme mücadelesine giriyor, partiler göçmenlerin temsil edilebilmesi için kota taleplerinde bulunuyor; hatta muhafazakârlar dahi geliştirdikleri kan ve toprak ideolojisini¹ terk etmiş, dışlerini gıcırdatarak da olsa çok-kültürlü toplumun gerçeklerinin farkına varmış gibi görünüyor. Medyada, her türlü yanıltıcı sansasyonel haber ve "ahlaki panik" (Schiffauer 2006, S. 95) yayınlarına rağmen eleştirel sesler de duymak mümkün; bilim çevresi "oryantalizm tartışması" yürütüyor ve okullar, içinde kültürel çeşitliliği barındıran bir eğitim anlayışını hayata geçirmeye çalışıyor. Görünen o ki İslam düşmanlığı konusunu irdelerken geniş kapsamlı bir olguyla değil, liberal algılarla uyuşmayan bir hoşgörüsüzlük ideolojisiyle uğraşacağız. "Liberal toplum mitosu" (Nielsen 2004a), bazı alanlarda devam etse de gerçekliğe doğru evriliyor gibi. Liberalizmin sorunlu alanlarını şöyle sıralayabiliriz: Çok yavaş ilerleyen İslam'a eşit haklar verme süreci, siyasi alanda Müslümanların hâlâ yeterli sayıda temsil edilemeyeşi, ırkçı sosyal ağlar, gerici bir '*Zeitgeist*'² a teslim olmuş sözde-liberal kanaat önderleri ve entelektüelleri, bilimde ve okullarda dayatılan Avrupa-merkezci dünya imgesi geleneği ve elbette Hristiyan kiliselerinin 'dini hakikati temsil etme hakkı'. Bilanço çıkarmak bir hayli zor. Bazı durumlar, Avrupa hukuk sistemlerinin ve siyasi sistemin bazı alanlarının, yani devletin, resmî olmayan kamusal ve toplumsal alanlara kıyasla İslam'ı daha çok liberal anlamda tanımaya

¹ *Kan ve Toprak İdeolojisi* (Alm. *Blut-und-Boden-Ideologie*), insanların yaşadığı topraklara bağlılık duyması fikrine dayalı, köylülüğü idealize eden ve kentsel yaşama alternatif olarak gösterilen, ama aynı zamanda, ırkçı ve antisemitist yaklaşımlarla da ilişkilendirilen bir nasyonal sosyalizm öğretisidir. (Çevirmenin notu.)

² *Zeitgeist*: Bu kavram, belli bir çağa, devre veya döneme özgü olan tüm duygu ve düşünce anlayışını ifade eder; bu anlamda *Zeitgeist*, 'çağı çağ yapan zihniyet', 'mantalite' veya 'ruh hâli' olarak düşünülebilir. Kavram, tek başına çok anlam yüklü olduğundan çeviride kasıtlı olarak Türkçeleştirilmemiştir. (Çevirmen notu.)

muktedir olduğuna işaret ediyor. Devlet İslam'ı tanıdığına dair en azından bazı başarılar gösterebiliyor; fakat Avrupa toplumları içindeki İslam düşmanlığı sorunu iyice sertleşmiş durumda. Hâl böyleyken artık Avrupa gerçeği bir “mitos” değil, harmanlanmış bir sentez, yani “Özgürlük, Eşitlik ve Hoşgörüsüzlük” gibi görünüyor. Böylece Avrupa’da devlet ile toplum arasındaki ilişkinin bir krize dönüşebilme riski artıyor. Her bir *bireye* eşit haklar tanıyan “liberal” değerlerin ve çoğunluğa gücü ele geçirme izni veren “demokrasinin” oluşturduğu çatışkılı bağ, kırılma tehdidiyle karşı karşıya kalıyor. Bir yanda hukuk sistemleri ve siyasetin bazı alanları Müslümanlara da yasalar önünde “özgürlük” ve “eşitlik” kazandırılmasını kabul ettirmeye çalışırken, toplumun büyük bir kesimi Avrupa’nın en büyük dini azınlığından “kardeşliği” esirgiliyor. Peki, siyasi kültür ve toplumsal değerler tarafından topyekûn sırtlanamayan siyasi bir sistem ne kadar ayakta kalabilir? Böyle bir sistem ne oranda krize dayanıklı, ne oranda kırılmalıdır?

Marksist-Leninist “yeni bir insan” yetiştirme girişimleri, Batının özgürlükçü düzeni temelinde totaliter olduğu ve azami tutsaklık anlamına geldiği gerekçesiyle reddedilmişti. Bugün belki de Batı, vatandaşları ve kültürlerine göre sistemlerinin daha hızlı geliştiği gerçeğiyle karşı karşıya kalmış durumda. Öyle ki Avrupadaki sağ popülist partiler, hemen bugün liberal anayasa mutabakatını feshetmeye ve yalnızca çoğunluğun kültürel hegemonyasının serbestçe gelişmesine imkân tanıyacak radikal plebisit demokrasileri hayata geçirmeye hevesli görünüyor (F. Decker 2006, S. 24ff.). Böyle bir hegemonya kendini kabul ettirecek olursa bu siyasi düzenler için bir tür kendini yok etme programı anlamına gelir. Böylesi bir tehlikeye karşı durabilmek için liberal toplum, gerçek anlamda çoğulcu -yani anayasanın liberal değerlerinin, geniş tabanlı kültürel ve dini çeşitlilik tarafından tanınarak korunduğu- bir toplum olma yönünde gelişimini sürdürmelidir.

Bu türden problemlere dünyanın her tarafında benzer şekilde rastlamak mümkündür. Bazı Arap devletleri demokratikleşmeye başlamıştır ama sırf bu nedenle -en azından bir süre daha- hoşgörülü olarak nitelendirilemezler. Tam tersine: Siyasi sistemlerde liberalleşme yönünde atılan her adım toplumlarda değerler bakımından tutucu karşı tepkilere yol açıyor (K. Hafez 2012). Siyaset ve toplumun farklı tempoda geliştiği evrensel ve tarihsel bir gerçektir. Evet Müslümanlar, tutucu ve bazen de gerici gibi görünen değerleri Avrupa’ya getiriyor olabilirler, ama yine de, ‘Avrupa’nın asıl sorunu gerçekten de Müslümanlar mı?’ diye sormamız gerekir. Sorun sadece, anayasal değerlerde tüm vatandaşlardan salt hukuk devletine bağ-

lılık beklentisi çerçevesinde tanımlanmış entegrasyon kavramının belirsizliği yüzünden “entegrasyon ile ilgili eksikliklerin” net bir analizinin yapılamaması değildir. Kaldı ki bir “liberal toplumda” göçmenlerin tamamen asimile olması da istenemez. Avrupa’daki nüfus oranı yüzde 7’lerde olan dini bir azınlığın sistemi gerçekten tehdit edebilecek bir güce sahip olup olamayacağını da düşünmemiz gerekir. Bu bağlamda, çoğunluğun, liberal demokratik sistemin tamamen altını oyması çok daha büyük bir ihtimal dahilindedir. Ama bunu yapabilmek için de hegemonyacı gücünü kullanmak zorunda kalacaktır, çünkü ancak bu yolla liberalizmin ana felsefesi olan sekülerizmi –kanunlar önünde eşitliği– yok edebilir ya da en azından Müslümanlar gibi azınlıklardan hoşgörüyü ve tanımayı esirgeyebilmek sosyal barışı tehdit edebilir. Ancak bu durumda artık Avrupa’nın iç düşmanı Avrupalı Müslüman değil, Avrupa’nın ta kendisi olur.

Müslümanlar açısından baktığımızda ise mesele, onların, ister dindar olsun isterse koyu dindar veya ateist, mevcut durumla nasıl başa çıkacağıdır. Hangi yolu seçmelidirler: Topluma uyum sağlamayı mı, toplumdan kendilerini soyutlamayı mı yoksa çoğunluk toplumu tarafından siyasi, toplumsal ve kültürel tanınma için kendilerini beğendirmeyi mi? Tarihten de biliyoruz ki ne asimilasyon ne de ayrışma dini azınlıkları kriz dönemlerinde ayrımcılıktan ve acımasızca yapılmış haksız müdahalelerden korumuştur; dolayısıyla bunlar 21. yüzyıl için uygun stratejiler değildir. Bu durumda geriye tek şey kalıyor: “tanınma” ve “uyuşmazlık üzerinden birleşme” arayışı. Kulağa belki tuhaf gelecek ama alışkanlık hâline geldiği için Avrupalı Müslümanların geri kalmışlığını vurgulanabilir: Başarılı bir toplumsal katılımcılık modeliyle belki de Müslümanlar, tam da Birleşmiş Milletlerin taleplerine uygun olarak, kültürel çeşitliliğin rahatsız edici bir faktör olarak değil, ulusal devletlerin yaratıcı gelişme potansiyeli olarak görüldüğü yepyeni bir küresel özgürleşme hareketinin öncüsü olabilirler (Modood 2006, S. 46).

LİBERAL DEMOKRASİYİ YENİLEMEK

O zamana kadar daha önümüzde çok uzun bir yol var. Bilim, Avrupa’daki Müslümanların ve İslam’ın bugünkü konumunu gerçekçi biçimde analiz etmek zorundadır. Reform önerileri gerekmektedir. Entegrasyon politikalarıyla ilgili zirve toplantıları, anti-ayrımcılık yasaları ve okul reformlarının hepsi aslında var – ama bunlar yeterli mi? Son on yıldır, siyaset felsefecileri çokkültürlü liberalizmin geleceğini tartışıyor. Jürgen Habermas’ın